

שמות פרק ה' – הכישלון של משה מול פרעה

אביבה לוטן

השליחות הראשונה של משה לפני פרעה (שמות ה' 1 – 5) הייתה כישלון מוחלט, לא רק שמשה ואהרון לא הצילו את העם אלא אף הרעו את מצבו (שמות ה' 6 - 18).

הכישלון הכפול של שליחות משה

מצבו של העם הורע והם באים בטענות אל משה ואהרון המבקשים לגאלם: **יָרָא יְהוָה עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבְאִשְׁתֶּם אֶת-רִיחוֹנוֹ בְּעֵינַי פְּרָעָה וּבְעֵינַי עֲבָדָיו לְתֵת-חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ** (פס' 21).

גם מול פרעה נכשלה השליחות. תגובתו של פרעה לדברי משה ואהרון היא סירוב מוחלט: **לֹא יִדְעֹתִי אֶת-ה' וְגַם אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח**. (ה' 2) והכבדת עול השיעבוד.

הניסיון הראשון נכשל, אפוא, כישלון כפול – לא רק פרעה לא נענה להצעה ואף החמיר את מצבו של העם, גם זקני העם סרבו להיות שותפים לעמידה בפני פרעה ולאחר הכישלון באו העם בטענות אל משה ואהרון.

מדוע כשל ניסיון זה לשחרר את העם?

בצו המקורי שניתן למשה בעת ההתגלות מול הסנה הבווער נאמר לו כי עליו ללכת עם זקני העם אל פרעה **(וּבֹאֵת אֶתְּהָ וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְאָמַרְתֶּם אֵלָיו ג' 18)** והנה בעת ביצוע הצו משה הגיע עם אהרון בלבד.¹

כאשר משה (באמצעות אהרון) מסר לזקני העם את דברי ה' על דבר הגאולה תגובת העם: **וַיֹּאמְרוּ הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי-פָקֵד ה' אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ד' 31)** אך לא דומה התגובה לבשורת הגאולה לביצוע בפועל כדי להביאה לידי מימוש.

פרק ה' מתחיל במילים **וְאַחַר כֵּן בָּאוּ מִצְרַיִם וְאַחֲרָיו... כלומר מיד לאחר שנפגשו עם זקני העם, הם הלכו לפרעה מלאי עידוד מתגובתם. אך זקני העם ששנות עבודת רבות שחקו את יכולתם לראות את הגאולה שמעבר לאופק מלאי ספקות. הם לא חוו בהתגלות אלוהית, הם לא חשו את הגאולה בבשרם. גם אם החלו ללכת עם משה ואהרון הרי התמלאו ספקות: הישמע פרעה? היש סיכוי? האם ההליכה**

¹ ואכן המדרש שואל: "היכן הלכו הזקנים, שלא חשב אותם עימהם שכבר אמר לו הקב"ה (ג, יח) "ובאת אתה זקני ישראל?" אמרו רבותינו: הלכו עימהם הזקנים והיו מגנבים את עצמם ונשמטים אחד אחד, שניים שניים. והלכו להן. כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה לא נמצא אחד מהן, שכן כתוב: 'ואחר באו משה ואהרון' – והיכן הזקנים? אלא שהלכו להם". (שמות רבה ה, יד)

תועיל, או להפך תחמיר את המצב. זקני העם הנזכרים בסוף פרק ד' (29-31) אינם נזכרים כעומדים בפני פרעה בתחילת פרק ה'. לפי המדרש פרשו זקני ישראל לאט לאט בהתגנבות יחידים (מראה מקום של המדרש). וכשמשה ואהרון הגיעו לפני פרעה, הם לבד. יחידים מול מלך האימפריה המצרית כולה, התקיף באדם.

ענין זה יכול אולי להסביר את **ניסוח הדברים שנאמרו לפרעה**:

בפרק ג' 18: משה קבל הוראה מפורשת מה לומר לפרעה: ה' אֱלֹהֵי הָעֶבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נִלְכֶּה-נָּא דָרְךָ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבַּחַהּ לַה' אֱלֹהֵינוּ.

יתר על כן הפנייה לפרעה לא צריכה לבוא בלשון ציווי אלא בקשה וְעַתָּה נִלְכֶּה-נָּא דָרְךָ שְׁלֹשֶׁת יָמִים " למה זה פונה בגובה העיניים? ההוראה שנתן ה' למשה כוללת גם נימוק להליכה: ה' אֱלֹהֵי הָעֶבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ. גם הגבלה בזמן, וגם תיאור הפעולה – זבח דבר המוכר לפרעה.

אך כאשר משה ואהרון באו לפני פרעה ניסוח הדברים היה שונה: כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת-עַמִּי וַיִּחַגְּוּ לִי בַּמִּדְבָּר. משה ואהרון התייצבו לפני פרעה מתוך רגש גאווה, כשליחי ה' ומיצגיו, הצהירו שדבריהם הם דברי ה', תוך התעלמות מכך שפרעה לא מכיר את שם ה'. הוכחה? יתר על כן, אחר ההקדמה הדרמתית כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל דיברו משה ואהרון מיד לשון ציווי, בלי שום הכנה או הסברה: שְׁלַח אֶת-עַמִּי וַיִּחַגְּוּ לִי בַּמִּדְבָּר.

נראה משה ואהרון עשו את כל השגיאות האפשריות שהביאו את פרעה להגיב באופן נחרץ:

"וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהוּ מִי ה' אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקוֹלוֹ לְשַׁלַּח אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַעְתִּי אֶת-ה' וְגַם אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא אֶשְׁלַח." (פס' 2) תגובת פרעה היא תגובה ראויה למלך גאה ותקיף, על פי המסורת המצרית מלך מצרים תופס עצמו כאלוה, והיה נחשב לאלוה בעיני נתיניו, לכן טענתו: מי הוא בכלל האל שלכם אשר אשמע בקולו, לא שמעתי על אל שכזה עד היום, ומי הוא האל המצווה עלי, וכי יעלה על דעתכם כי אשלח א ישראל רק בגלל שציווה? תשובת פרעה מנוסחת כתגובה לשני חלקי בקשת/תביעת משה ואהרון: לא ידעתי מי הוא ה', ולכן גם לא אשלח את ישראל.

רק לאחר שפרעה סירב במילים קשות, שינו משה ואהרון את הטקטיקה, ודיברו ביתר צניעות, בהתאם לצו האלוהי שניתן למשה בפרק ג' 18: וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעֶבְרִיִּים נִקְרָא עָלֵינוּ נִלְכֶּה נָּא דָרְךָ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבַּחַהּ לַה' אֱלֹהֵינוּ פֶּן-יִפְגְּעוּ בְּדָבָר אוּ בְּחָרָב (פס' 3) הם גם הוסיפו נימוקים לבקשתם: אלוהים נגלה אלינו, ואנו חוששים כי יפגע בנו אם לא נכבדו כראוי. הוספת הדבר והחרב, גם הם מעבר לצו האלוהי המקורי יכולה ללמד על כך שמשה ואהרון הבינו את שטעו בכך שלא מסרו את בקשתם שלא על פי ההוראה המקורית. עתה כדי לנסות לתקן את הטעות הוסיפו לאור הסירוב, נימוק המבהיר כי אי היענותו של פרעה עלולה לפגוע בעקיפין גם בו: אם עבדיו ימותו, גם הוא עלול להפסיד. אבל שינוי הטקטיקה לא שינה את המצב.

התגובה הקשה של פרעה

לא רק שפרעה סרב לבקשת משה ואהרן, אלא אף החריף את תגובתו: **הוא גרש את משה ואהרן מעל פניו תוך דברי תוכחה אליהם: וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְמָה מִשָּׁה וְאַהֲרֹן תִּפְרִיעוּ אֶת-הָעָם מִמֵּעֵשְׂוֹ לָכוּ לְסִבְלַתִּיכֶם.** (פס' 4).

פרעה פנה אל משה ואל אהרן בשם סמכותו כ מֶלֶךְ מִצְרַיִם, המלה לְמָה באה כלשון גערה ונזיפה, פרעה ראה בהם גורם מתסיס המפריע לעם, ועוד הוא הוסיף בלשון זלזול: לָכוּ לְסִבְלַתִּיכֶם גם אתם צריכים לעבוד כשאר אחיכם, במקום להתבטל בדברי בקשה נלוזים!

פס' 5 חושף את מחשבותיו האמיתיות של פרעה: **וַיֹּאמֶר פֶּרְעֹה הֵן-רַבִּים עִתָּה עִם הָאָרֶץ וְהַשְּׂבֵתֶם אֹתָם מִסִּבְלָתָם.** הוא אינו רוצה להשבית את עבדיו הרבים מעבודתם. יתירה מזאת, הוא מבטא אדישות רבה לנוכח העובדה שאלוהי העברים אולי יפיל את מאמיניו בחרב או בדבר – יש לו, לפרעה, הרבה מהם.

האם התוכנית הזדונית של פרעה להמריד את בני ישראל נגד משה ואהרן תצליח?

פרעה נקט צעדים מעשיים נגד בני ישראל: כדי למנוע את בני ישראל מלהטות אוזן לתעמולת משה ואהרן, ואולי אף להביאם לידי התנגדות לתעמולה זו. פרעה צווה את הנוגשים, המצרים הרודים בעם, ואת השוטרים, נציגים מטעם בני ישראל, שהיו אחראים על ביצוע העבודה, להכביד את העבודה על העם: **לֹא תֹאסְפוּן לָתֵת תְּבֹן לָעָם לְלַבֵּן הַלְּבָנִים כְּתַמּוּל שְׁלֹשִׁים הֵם יֵלְכוּ וְקִשְׁשׁוּ לָהֶם תְּבֹן** (פס' 7) המצרים היו רגילים ללבון לבנים מטיט היאור, שהוא בעיקרו תערובת של טין וחול מעורבבים עם תבן קצוץ, כדי לחזק את לכידות החומר. עד אותו יום (תַּמּוּל שְׁלֹשִׁים) היה העם מקבל מן המוכן את התבן לעבודתו: מעכשיו הם ילכו לקושש להם תבן, אך למרות זאת, המכסה היומית בה היו חייבים לא תפחת: **וְאֶת-מִתְכַּנֶּת הַלְּבָנִים אֲשֶׁר הֵם עֹשִׂים תַּמּוּל שְׁלֹשִׁים תְּשִׂימוּ עֲלֵיהֶם לֹא תִגְרָעוּ מִמֶּנּוּ...** (פס' 8) כללו של דבר: תוספת עבודה.

הנימוק לגזירתו: זהו נימוק ידוע ומקובל המושמע לעיתים בפי משעבדי בני אדם אחרים: **כִּי-נִרְפִים הֵם עַל-כֵּן הֵם צֹעְקִים לֵאמֹר נִלְכָה נִזְבַּחַה לְאֱלֹהֵינוּ. תִּכְבַּד הָעֶבֶדָה עַל-הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲשׂוּ-בָהּ וְאֵל-יִשְׁעוּ בְּדַבְרֵי-שֹׁקֵר.** (פס' 8-9). הם נרפים, עצלנים, ואינם רוצים לעבוד, ולכן מצאו לעצמם תירוץ נִלְכָה נִזְבַּחַה לְאֱלֹהֵינוּ. הפתרון לבעיה: תכבד העבודה עוד יותר על האנשים, ויעסקו

בה, ולא יהיה להם פנאי ורצון להאזין לדברי השקר שמשמיעים להם משה ואהרון. בביטוי "דברי שקר" ניתן לראות את יחס פרעה לדברי ה' בפי משה ואהרון (בפס' 1: כה אמר ה' אלוהי ישראל).²

ביצוע הגזירה המכבידה ותגובת הם

מיד לאחר הצו המלכותי, ניגשו נציגיו לבצע אותו: וַיֵּצְאוּ נְגִישֵׁי הָעָם וַיִּשְׁטְרוּ וַיֹּאמְרוּ אֶל-הָעָם לֵאמֹר כֹּה אָמַר פַּרְעֹה אֵינְנִי נֹתֵן לָכֶם תִּבְנָן. אַתֶּם לָכוּ קָחוּ לָכֶם תִּבְנָן מֵאֲשֶׁר תִּמְצְאוּ כִּי אֵין נִגְרַע מֵעֲבַדְתְּכֶם דָּבָר. (פס' 10-11) הפקודה הניתנת מפי הנוגשים והשוטרים פותחת במילה: כֹּה אָמַר פַּרְעֹה משפט זה עומד בצורה אירונית כנגד דברי משה ואהרון לפני פרעה: כֹּה-אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל (פס' 1). ואכן בעיני המצרים נחשב פרעה כאל ולכן פקודתו מוכרזת מתוך גאווה בלשון דומה ללשון שבה הכריזו משה ואהרון את דברי ה', אך הקורא הקשוב מבחין במצב ההפוך שנוצר: משה בא לפני פרעה בשם ה' לגאול את העם בדרישה: שְׁלַח אֶת-עַמִּי וַיֵּחָגֹּז לִי בַמִּדְבָּר, ואילו נציגי פרעה 'ענו לו' – באותה לשון אך למטרה הפוכה: לא לשחרור אלא ליתר שעבוד.

לעבדים האומללים אין בררה והם מוכרחים לסבול את הגזירה החדשה: וַיִּפֹּץ הָעָם בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם לְקִשְׁשׁ קִשׁ לַתִּבְנָן. (פס' 12) הם הלכו נואשות לחפש קש בכל מקום אפשרי, במקום התבן הקצוץ שניתן להם עד כה, כשהנוגשים לחצו עליהם להספיק ולהכין אותה כמות לבנים שהיו רגילים לספק.

מילוי דרישתם של הנוגשים היה בלתי אפשרי, וכשהם לא עמדו במשימה, הנוגשים הענישו את השוטרים – נציגי העם – על כך, הכו אותם וגערו בהם: מִדּוּעַ לֹא כָלִיתֶם חֶקְכֶם לְלֶבֶן כְּתָמוּל שְׁלִשִׁים גַּם-תָּמוּל גַּם-הַיּוֹם. (פס' 14)

בצר להם פנו השוטרים בצעקה אל פרעה. בדבריהם לפני פרעה הם הדגישו כי הם עבדיו הנאמנים: לָמָּה תַעֲשֶׂה כֹה לְעַבְדֶּיךָ. (פס' 15) ופנו למצפונם של המלך: תִּבְנָן אֵין נֹתֵן לְעַבְדֶּיךָ וּלְבָנִים אֲמָרִים לָנוּ עֲשׂוּ וְהִנֵּה עַבְדֶּיךָ מֵכִים וְחֹטְאֵת עִמָּךְ. אולם פרעה חזר על הפקודה בלשון ברורה: וְתִבְנָן לֹא-יִנָּתֵן לָכֶם וְתִכֵּן לְבָנִים תִּתְּנוּ. (פס' 18)

השוטרים הבינו את מצבם העגום: וַיֵּרְאוּ שְׁטָרֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֲתֶם בָּרַע" (פס' 19) יתר על כן הם הבינו מדבריו נְרָפִים אַתֶּם נְרָפִים עַל-כֵּן אַתֶּם אֲמָרִים נִלְכָּה נִזְבְּחָה לָּהּ. (פס' 17) כי שינוי

² הערה לשונית לפס' 9: בתורה השומרנית, ובתרגום השבעים שני חלקי הפסוק הם תקבולת נרדפת: "תכבד העבודה על האנשים וישעו בה – ואל ישעו בדברי השקר" לדעתו של קאסוטו (פירוש לספר שמות, עמ' 44) אין לגרוס לשיטתם, היות והמילים "ישעו – ישעו" מהוות משחק מילים, כאשר המילה "ישעו" קושרת את הפסוק לדברי פרעה הקודמים למשה ואהרון בפס' 4: "אל תפריעו את העם מעשיו"

היחס נבע מבקשת משה ואהרון ללכת לזבוח במדבר לה'. עתה פונים נציגי העם בתרעומת אל משה ואהרון.

מהי תלונתם של שוטרי ישראל נגד משה ואהרון?

בצאתם מבית פרעה הם פגשו במשה ואהרון, הכתוב נוקט לשון וַיִּפְגְּעוּ (פס' 20) ולא 'ויפגשו', שיכול להתפרש כפגישה ידידותית, אלא הם באו בתלונה קשה אליהם: וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם יְרָא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבְאִשְׁתֶּם אֶת-רֵיחֲנוּ בְּעֵינֵי פְרַעֲה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לְתֵת-חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ. (פס' 21)³. נשים לב למהירות פעולתו של פרעה. עוד בהיות משה ואהרון בארמונו, כבר הספיקו נוגשיו להעיק על העם, כבר ענה בדחייה אטומה לנציגי העם וכבר הצליח לקומם את העם נגד משה ואהרון. **דברי השוטרים עומדים כנגד דברי משה ואהרון לפרעה:** הם הזהירו את פרעה שאם לא ישלח את העם למדבר ה' עלול להענישם פֶּן-יִפְגְּעוּנוּ בַדְבָר אוּ בַחֶרֶב (פס' 3) אך למעשה פעילותם היא שגרמה לכך, שהחרב של פרעה ועבדיו תהיה נטויה עליהם: לְתֵת-חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ. יוצא אפוא, כי תוכניתו של פרעה הצליחה, העם לא רק שלא תמך ברעיון הגאולה שהובא לפניו על ידי משה, אלא התנגד למשה וראה אותו כמי שבא לפגוע בהם ולהרע את מצבם.

מדוע תגובתו של משה כל כך חסרת מעוף וכוח?

היינו מצפים כי למשה שבא אל פרעה באמונה שלמה בשם ה' ובביטחון עצמי רב, תהיה תשובה לעם, באותו להט כפי שעמד מול פרעה. אך בעומדו מול תלונות העם נסתתמו מילותיו. אולם משה לא הגיב לתלונתם אלא פנה בתלונה נגדית לה': לָמָּה הִרְעַתָּה לָעָם הַזֶּה לָמָּה זֶה שְׁלַחְתָּנִי (פס' 22). משה העלה לפני ה' שתי טענות באמצעות שני משפטי שאלה. אחת נודעת לעניין הכללי: לָמָּה הִרְעַתָּה לָעָם הַשְּׁנִייה מתייחסת לו לעצמו: לָמָּה זֶה שְׁלַחְתָּנִי ואף הביא נימוק לשאלותיו בדרך כיאסטית; לשאלתו השנייה מוסיף: וַיִּמָּאֵז בְּאִתִּי אֶל-פְרַעֲה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרַע לָעָם הַזֶּה ולשאלתו הראשונה מוסיף: וְהִצֵּל לֹא-הִצַּלְתָּ אֶת-עַמְּךָ. נחמה ליבוביץ מעלה את הטיעון "וכי ככה ידבר מי שנשלח להיות גואלם של ישראל, מי שנשלח לתבוע מפרעה את תביעתו "שלח את עמי" – וכבר רפו ידיו?! והן חולשתו חמורה יותר לאין ערוך יותר – מחולשתם של השוטרים ומיאושם של שוטרי ישראל. ראשית: מפני שהוא, חניך חצר פרעה הבקי בכל

³ את הביטוי לְתֵת-חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ – אפשר לפרש בשתי דרכים. בדרך של מטאפורה – העבודה הקשה תהרוג אותנו. או כחרב ממש. עד בואם של משה ואהרון עוד התביישו המצרים, וניסו להסתיר את מזימותיהם, כפי שלמדנו בפרק א, שפרעה משתמש בדרכי עורמה (הבה נתחכמה לו). במצב שבו קיימים מעצורים למעשי הרשע, אפשר להסתדר עם המצב, כל זמן שלא הרגיוז את המצרים, שמילאו אחר דרישותיהם ושתקו. אך עתה – תביעתם של משה ואהרון, אחרי שהעזו להעמיד דרישות מהפכניות לפרעה, דרישות אשר במצרים "בית עבדים" לא נשמע כמותן – עתה יכולים המצרים לפעול נגדם בגלוי. זוהי החרב אשר נתנו משה ואהרון ביד המצרים להרגם.

דרכי השלטון הן צריך היה לדעת, כי כך ולא אחרת יגיב פרעה על דרישה לשילוח עבדים... והן צריך היה לדעת שלשמע דרישות ותביעות כאלה רק יחמיר השלטון גזרותיו ויגיב בהכבדת ידו עליהם, ולמה התמרמר והתייאש?⁴

יתר על כן: משה לא אמור להיות מופתע מאי הסכמתו של פרעה לדרישה לשלוח את העם, הן כבר נאמר לו על ידי ה': וְאֲנִי יִדְעֹתִי כִּי לֹא-יִתֵּן אֶתְכֶם מִלֶּךָ מִצְרַיִם לְהֵלֶךְ. וְלֹא בְיַד חֲזָקָה (ג' 19)

כיצד ניתן ליישב את הסתירה?

אין מראה עיניים כמשמע אוזניים: אומנם ה' גילה לאוזנו של משה את העתיד לקרות, אך מראה ההתרחשות הביא את משה לפקפק בעצם שליחותו. משה התאכזב, כי ראה שדבר האל אכן התקיים הוא הבין שראשית פעולתו למען העם לא הביאה כל גאולה והצלחה אלא להפך – הביאה לשעבוד קשה יותר. תלונת משה לה': לָמָּה זֶה שְׁלַחְתָּנִי מִלְּמַדְתְּ עַל תְּסוּכֹלוֹ שֶׁל מֹשֶׁה: אִיזוֹ תוֹעֵלֶת הַבַּאֲת בְּשִׁלְיחוֹתִי? הנה מאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, הרע פרעה לעם הזה, ואתה שאמרת לי: וְאֶרְדּוּ לְהִצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ מִן-הָאָרֶץ הַהִוא אֶל-אֶרֶץ טוֹבָה וְרַחֲבָה... (ג' 8) וְהִצֵּל לֹא-הִצִּילְתָּ אֶת-עַמְּךָ. (פס' 23) משה מעלה לפני ה' שאלה קשות: ה' הבטיח להציל את עמו, אבל התוצאה הפוכה מן ההבטחה.

מה רוצה הסיפור ללמדנו?

הנה אף משה אדון הנביאים שראה בהתגלות ה' בסנה, בשר ודם הוא, נפל ברוחו נוכח קשיים ראשונים, קל וחומר העם הנושא על גבו קשיים אלה. [אם זה ציטוט מנחמה – יש להביא בהערת שוליים את מקורו]

ואולי להפך: משה המתגלה לפנינו הוא המנהיג האידיאלי, אשר אינו יכול לראות את עמו בסבלם ובהחמיר קשי שיעבודם. וכשראה את צרת עמו, לא זכר את דבר ה' אליו על אי הצלחת שליחותו מלכתחילה, ולא את מטרת הכבדת לב פרעה, על מנת להענישו, אלא מעומק נשמתו פרצו מילות הכאב: לָמָּה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה... וְהִצֵּל לֹא-הִצִּילְתָּ אֶת-עַמְּךָ [כנ"ל – ציטוט יש לציין בהערת שוליים את מקורו]

שמות פרק ו': כיצד יגיב ה' לייאשו של משה?

בפס' 1 נותן ה' תשובה ישירה לתלונת משה; ה' חוזר ומאשר למשה את ההבטחות שהובטחו לו בתחילה: וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עֲתָה תֵרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעֹה כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחֲם

⁴ נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, עמ' 81.

וּבִיד חֲזָקָה יִגְרָשִׁים מֵאַרְצוֹ. ה' מבטיח למשה כי בקרוב מאד יראה את אשר יעשה לפרעה. אם עד עכשיו רק שמע משה הבטחות, הנה עוד מעט יראה אותן מתקיימות.

אומנם, ה' לא השיב באופן ישיר לתלונה המרכזית של משה, לָמָּה הִרְעַתָּה לְעַם? בניגוד למשה ה' "לא התרגש" מהרעת התנאים לעם, ולא ממצוקתו של משה. ה' התייחס בתשובתו רק לתגובת פרעה לבקשת משה. נקודת המבט האלוהית היא כוללת יותר, גבוהה יותר, מנקודת המבט האנושית של משה.

תשובה שניה בפס' 2-8 היא הצהרה חגיגית ומפורטת, על מה שהוא עתיד לעשות, לשחרור עם ישראל ולהבאתו לארץ המובטחת לאבותיו. תשובת ה' לא באה רק לחזק את ידי משה שרפו, אלא בעיקר לטעת תקווה, אמונה ובטחון בלב העם המדוכא, והמאוכזב, המתייאש מהגאולה עוד בטרם החלה.⁵

כיצד נוטע נאום של ה' בפס' ?? - ?? תקווה, אמונה ובטחון בלב העם?

הנאום מתחיל מאזכור העבר – ההבטחה לאבות (פס' 5-2) שממנה נובעת מחויבות ה' להווה – הוצאת העם משעבוד מצרים (פס' 6-7) למען העתיד – הגעה לארץ המובטחת (פס' 8) משה התלונן לפני ה'... מֵאֵז בָּאתִי אֶל-פְּרַעֲה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ (ה' 23), לכן ה' הזכיר לו את שמו המפרש על מנת לעודדו – שמו המפורש של ה' כפי שהתגלה למשה - אהיה אשר אהיה (ג' 15) קשור גם לעבר וגם ולעתיד של העם.

הביטוי "אני ה'" החוזר בנאום ארבע פעמים, בתחילת הקטע וסופו: מטרתו - ליצור מסגרת של עבר לעומת עתיד, הדגשה שהבטחת הארץ לאבות תתממש בעת שהעם ישוב לארץ. [לא ברור. איך השם יוצר זאת?]

השחרור והייעוד

בפס' 6-7: מוזכרות ארבע פעולות של ה' כלפי עמו, כולן בגוף ראשון, היוצרות שטף של פעולות מתגבר וגואה, של ישועה והצלה:

וְהוֹצֵאתִי... וְהִצַּלְתִּי... וְגֵאלְתִּי... וְלִקַּחְתִּי...⁶

ההדרגה בין הפעולות מלמדת על מעורבותו הגוברת של ה' בישועת עמו:

הפעולה הראשונה של הוצאת העם תתבצע ביד אנוש (ע"י פרעה),

⁵ לדעת באר יצחק: פס' 22-23, באים לסיים את פרשת שמות ב"סיום טוב", ולא לסיים את הפרשה במאמר תרעומת של משה לה': למה הרעותה לעם הזה? כפי שאנו מוצאים בסיומם של ספרי יתק"א: ישעיהו, תרי עשר, קהלת ואיכה, שהפסוק המסיים אותם הוא פסוק בנימה שלילית, ולכן נוהגים לחזור ולקרא את הפסוק לפני האחרון שמבטא נימה חיובית.

⁶ ארבעה פעלים אלה, אשר לפי חז"ל כנגדם שותים אנו ארבע כוסות של ברכה בליל הסדר. (ירושלמי, פסחים י, א)

הפעולה השנייה היא פעולתו הישירה של ה' (וְאֵרָד לְהַצִּילוֹ ג' 8) היא התערבותו של ה' במהלך ההיסטוריה.

הפעולה השלישית של גאולה, נהוגה ביד קרוב משפחה (כמו גאולת קרקע או גאות שם, ויקרא כ"ה (25).

והפעולה הרביעית היא האינטימית ביותר לקיחה: שהיא גם לשון נישואים.

כל הפעולות האלו מובילות אותנו לתכלית שהיא: **וְהָיִיתִי לָכֶם לְאֱלֹהִים.**

ההדרגה בין משפטי הגאולה לא קשורה רק לפעולות ה', אלא מתארת את תהליך ההשתחררות מעול העבדות לקראת הגאולה:

חירות מסבל: ראשית ה' יוציא אותם **מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם** – המצרים הם העליונים, המעיקים על ישראל בסבלותם,

חירות מעבדות: ה' יציל אותם **מִמַּעַבְדֹתָם**, עתה אין המצרים מוזכרים אלא בכינוי רומז (**עֲבָדְתֶם**), ולא עוד העול מעיק על בני ישראל, אלא העבודה רובצת עליהם.

חירות מפחד הנוגש: ה' יגאל אותם **בְּזָרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים** – כאן אין כבר זכר למצרים הנוגשים בעם, אלא הדרך בה יעניש ה' אותם.

כל החירויות הללו אינן מטרה משל עצמה, אלא כלים לתכלית שלשמה נבחר עם ישראל: **וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם.**

התוצאה של פעולות ה' ותהליך השחרור היא: **וְהָיִיתִי לָכֶם לְאֱלֹהִים.** אך אין די בלקיחה אם אין העם רואה עצמו כנלקח לעם ה'. התנאי למימוש התכלית של היות עם ה', הוא היות ה' לעם, ולכן סיומו של פס' 7 הוא עיקר העיקרים: **וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹת מִצְרַיִם.**

בפעם הראשונה בא כאן הביטוי **אֱלֹהֵיכֶם** בכינויי השייכות בגוף שני רבים: "שלכם". כינוי זה הוא ההכנה לקראת הבאות, לקראת הדיבור הישיר אשר בו יפתח מעמד הר סיני: **אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים (כ' 2) במעמד הר סיני הפנייה היא אף ישירה וקרובה יותר, פנייה לא אל כל העם כצבור, אלא כי אם לכל אחד ואחד ממנו.**

העם? האם העם התעודד מנאמו של ה'?

פרק ו' מתחיל את פרשת "וּאֵרָא" המעבירה את הקורא ממצב של שיעבוד לתחילת ההתערבות האלוהית, המכה במצרים את מיטב מכותיה. ראשיתה של הפרשה עדיין נטועה בעומק השפלות של ישראל. עם שלם רובץ תחת משא העבדות. המלכות הכבידה את ידה והעצימה את המכה. הנוגשים רצו וזרזו את העבדים: **כָּלֹּוּ מַעֲשֵׂיכֶם;**

נציגי העבדים כלפי השלטונות אינם יודעים את נפשם. הם פנו אל הממונים אליהם בתחינה: **תִּבְּן אֵין נָתַן לְעַבְדֶּיךָ וּלְבָנִים אֲמָרִים לָנוּ עֲשׂוּ?!** "תגובת השלטון המרכזי פשוטה וחדה: **נְרָפִים אַתֶּם נְרָפִים עַל-כֵּן אַתֶּם אֲמָרִים יִלְכֶּה נְזַבְחָה לָהּ.** הפסיקו את החלומות שלכם על חירות ועל ריבונות. תעבדו ותשרדו. או שלא, לא אכפת לנו.

בתוך כל הלחץ הזה הסתובב לו נסיך גולה ששב לארצו והזדהה כנביא, המבקש לבשר לעם הרצוף את בשורת הגאולה. תיאוריו מופלאים. האל הטוב יוציא אותם מתחת סבלות מצרים, יציל אותם מעבודתם, יגאל אותם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים ואף יקח אותם לו לעם. בסופו של תהליך הם יכנסו לארץ השמורה להם מימי אבותיהם הקדמונים. תגובת העם לבשורת הגאולה פשוטה: **וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה מְקַצֵּר רוּחַ וּמַעֲבִדָה קִשָּׁה.** (פס' 9) רש"י מסביר את הביטוי: "קוצר רוח":

כל מי שהוא מיצר, רוחו ונשימתו קצרה ואינו יכול להאריך בנשימתו.

כלומר, לעם ישראל צר ורע, ומשה בא ומספר להם על הנפלאות שעתיד ה' לעשות במצרים, על הגאולה מן השעבוד, ועל שיבה לארץ המובטחת. מה להם ולכל זאת? כדי להביט מעבר לאופק יש צורך להרים את הראש, אך העם גבו כפוף, ראשו שחוח אין ביכולתו הנפשית להבין כלל מה רוצה משה מהם.

ומשה? האם הוא מוכן לשליחות העומדת לפניו?

אפילו אם משה התעודד מדברי האל וקיבל תשובה לטענותיו, הנה תגובת העם שוב מרפה את ידו! ניתן ללמוד זאת מפס' 9 – 10. שוב חוזר משה לנימוק המבקש לדחות את שליחותו: **וַיִּדְבֹר מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' לֵאמֹר הֲיִן בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֹא-שָׁמְעוּ אֵלַי וְאִיךָ יִשְׁמְעֵנִי פְרַעֲה וְאֲנִי עַרְל שְׁפָתַיִם.**

בפעם הזאת ה' הוא אכן השולח את משה לדבר עם פרעה (פס' 10-11) אברבנאל שואל: "מה נתחדש עתה בציווי זה? כי זה עצמו כבר צווה בו משה רבות במראות הסנה פעמים רבות?"

משה מציג קל וחומר שלמד מאי הצלחתו בבואו אל ישראל, על אי הצלחתו הבטוחה בעתיד, בבואו לפרעה: **הֲיִן בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֹא-שָׁמְעוּ אֵלַי וְאִיךָ יִשְׁמְעֵנִי פְרַעֲה וְאֲנִי עַרְל שְׁפָתַיִם** (פס' 12). כדי שלא ישקע משה ביאוש ובפחד, ה' עורר אותו לעשייה, ושלח אותו מיד להתעמת שוב עם פרעה.

דברי ה' **אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן: וַיֵּצִיִּם אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל-פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרָיִם לְהוֹצִיא אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם.** (פס' 13) באו להרגיע את משה. כאשר פקפק משה בראשונה (פרק ד' פס' 10) בהצלחתו לפני עמו, השקיטה אותו התשובה האלוהית שאהרון אחיו יוכל לדבר אל העם בשמו. עכשו ה' עובר לפסים מעשיים ומצווה על אהרון גם לדבר אל פרעה. **[חסרה אמירה מסכמת - אז מה התשובה לשאלת אברבנאל?]**

האם ערל שפתיים יכול לקיים את שליחות ה'?

כבר בהופעת ה' בסנה משה הציב את בעיית הדיבור שלו כמכשול לתפקיד, וטען טענה דומה: **לֹא אִישׁ דְּבָרִים אָנֹכִי גַם מִתְּמוֹל גַּם מִשְׁלָשׁ גַּם מֵאִזְ דִּבַּרְךָ אֶל-עַבְדְּךָ כִּי כָבֵד-פֶּה וְכָבֵד**

לְשׁוֹן אֲנָכִי. (ד' 10) תשובת ה' מלאה יותר: וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו מִי שָׁם פֶּה לְאָדָם אוּ מִי-יְשׁוּם אֵלִים אוּ חֵרֶשׁ אוּ פֶקֶח אוּ עֹרֵר הֲלֹא אֲנָכִי ה'. וְעַתָּה לָךְ וְאֲנָכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְהוֹרִיתִיךָ אֲשֶׁר תִּדְבָּר. (ד' 11-12)

אפשר לפרש את הקושי של משה בשני אופנים, כלקות מעשית-טכנית, לבטא מלים כיאות, ואפשר לפרשו כקשיים בהבעה והתבטאות. משה חשש שבשל בעיות ההתבטאות שלו לא יצליח לייצג כיאות את דבר ה', ודבריו לא יישמעו, במובן של לא יתקבלו.

תגובת ה' נראית כמתייחסת לשני המישורים. בהזכירו את האילם, החרש ועור, הוא התייחס ללקות פיזית, ובאומרו וְהוֹרִיתִיךָ אֲשֶׁר תִּדְבָּר הוא התייחס לקשיי ההבעה.

משה חווה חווית כישלון בניסיונו הראשון לגאול את עמו, פרעה לא הקשיב, העם לא שעה לו; לא אי יכולתו הרטורית היא העומדת במרכז העניין, אלא הפחד, שמא כישלוננו בעבר, מונע מהסביבה להקשיב לדבריו. שמא יחזור הכישלון.

לסיכום:

תפקידו של המשבר בסוף פרשת שמות היה ליצור מצב שבו תתגלה התכנית האלוהית במלואה.. **ראייה היסטורית רחבה של התכלית הרחוקה והיעוד של עם ישראל נותנים כוח לעמוד מול הקשיים הזמניים.** ולם מבחינה זו לא השיג הנאום את מטרתו. "ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה". רוממות הנאום לא הושגה כלל על ידי בני ישראל אשר היו שקועים בשפל השעבוד והעינוי. ואף על פי כן ערכו של הנאום הזה "במקומו" עומד: מנקודת השפל העמוקה ביותר של השעבוד, בסוף פרשת שמות, זו שנוצרה באופן פרדוקסלי דווקא בעקבות תחילת פעילותו של משה, עומד להתחיל התהליך המדורג של הגאולה, החל ממכת דם ואילך. בפתיחת פרשת וארא אנו נמצאים אפוא בקו פרשת המים בסיפור יציאת מצרים: בין סיום השעבוד ושיא חומרתו לבין תחילת המאבק, שמשמעו התחלת היציאה מן השעבוד. החל ממכת דם יחלו ארבע לשונות של גאולה להתממש.

ביבליוגרפיה:

משה דוד קאסוטו, פירוש על ספר שמות, הוצ' מאגנס, תשמ"ב, עמ' 42-54.
נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, אוניברסיטת תל-אביב, תשל"ח, עמ' 70-109
עולם התנ"ך, שמות פרקים ה-ו.

שם הכותב, שם המאמר אתר דעת: <http://www.daat.ac.il/daat/tanach/samet/sh2-2.htm>